

QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARINI SAQLASH VA QAYTA ISHLASH

UO'T: 332.12

QAYTA ISHLASH SANOATI KORXONALARINI KLAS- TER TIZIMI ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Jabborova Dilafruz Sodiq qizi,
mustaqil tadqiqotchi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada qayta ishlash sanoati korxonalarini klaster tizimi asosida rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari, klaster tizimini rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribalar, mamlakatimizda klaster tizimini takomillashtirishga qaratilgan yangi islohotlar, muallif tomonidan ishlab chiqilgan tadqiqot ishlari hamda klaster tizimini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlarini amaliyotga tatbiq etishning yangi yechimlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: qayta ishlash, klaster tizimi, zamonaviy yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, xorijiy tajribalar, innovatsiya, qishloq xo'jaligi, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация. В данной статье описаны современные подходы к развитию предприятий обрабатывающей промышленности на основе кластерной системы, зарубежный опыт развития кластерной системы, новые реформы, направленные на совершенствование кластерной системы в нашей стране, исследовательские работы, разработанные автором и новые решения. за реализацию современных подходов к развитию кластерной системы.

Ключевые слова: переработка, кластерная система, современные подходы, цифровые технологии, зарубежный опыт, инновации, сельское хозяйство, экономическая эффективность.

Annotation. This article describes modern approaches to the development of processing industry enterprises based on the cluster system, foreign experiences on the development of the cluster system, new reforms aimed at improving the cluster system in our country, research works developed by the author, and new solutions for the implementation of modern approaches to the development of the cluster system.

Key words: processing, cluster system, modern approaches, digital technologies, foreign experiences, innovation, agriculture, economic efficiency.

Qayta ishlash sanoati korxonalari iqtisodiy jarayonlarni rivojlantirishda, mamlakatlarni iqtisodiy salohiyatini oshirishda bugungi kunda eng muhim samara berib kelayotgan korxonalar hisoblanadi. Qayta ishlash sanoati korxonalarini iqtisodiy samaradorligini oshirishda klaster tizimining o'rni yuqori bo'lib, hozirgi vaqtda dunyo tajribasidan ko'rinadiki, rivojlangan davlatlarda klaster tizimidan samarali foydalanish o'zini har tomonlama iqtisodiy jihatdan samarali ekanligini ko'rsatib bermoqda. Qayta ishlash sanoati bevosita qishloq xo'jaligi sohasi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan soha hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi sohasida yetishtirilayotgan mahsulotlarni qayta ishlash sohasida qayta ishlanishi har ikki sohani o'zaro bog'liqligini ifodalaydi.

Rivojlangan davlatlarda ham bu ikki soha o'zaro chambarchas bog'langanligi uchun ham zamonaviy klaster tizimini takomillashtirishning innovatsion jihatdan yangi yondashuvlarini qayta ishlash sanoati korxonalariga tatbiq etish amaliyoti joriy etildi. Globallashtirish davrida ilm-fan yutuqlari, texnika taraqqiyoti hamda raqamli texnologiyalarni kundan-kunga rivojlanib borayotganligi qayta ishlash sanoati korxonalarida ham yangi talablar asosida ish tizimini tashkil etishga turtki bo'lmoqda. Jahon miqyosida qayta ishlash sanoati korxonalarini klaster tizimi asosida rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari ishlab chiqilgan bo'lib, ularni amaliyotga tatbiq etilishi natijasida korxonalarni iqtisodiy samaradorligi yuqori sur'atlarda o'sib borayotganligi ham aynan zamonaviy yondashuvlarni joriy etilishi hisobiga amalga oshirilmoqda. Jumladan, AQSH, Germaniya, Italiya, Gollandiya, Fransiya, Buyuk Britaniya singari rivojlangan

davlatlarda qayta ishlash sanoati va qishloq xo'jaligi sohalari rivojlanganligi uchun ham qayta ishlash sanoati korxonalarini klaster tizimi asosida rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari ishlab chiqilgan va amaliyotga keng miqyosda qo'llanilgan. Mamlakatimizda ham bu borada bir qator amaliy ishlar amalga oshirilishiga qaramasdan, zamonaviy klasterlarni amaliyotga tatbiq etishning yangi yondashuvlarini ishlab chiqish, ulardan samarali foydalanish va korxonalarni iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalari dolzarb muammoligicha qolmoqda. Bu masalalarga zamonaviy yechim topish zamon talabiga aylanib bormoqda.

Muhtaram, Prezidentimiz tashabbuslari bilan qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sanoati korxonalarini klaster tizimi asosida rivojlantirish, klaster tizimiga ixtisoslashgan korxonalarni ko'paytirish, turli xil imtiyozlarni berish, korxonalarni raqamli texnologiyalar bilan jihozlash masalalariga juda katta e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, bu borada mamlakatimizda ko'plab amaliy islohotlar amalga oshirilmoqda. Huquqiy jihatdan esa Prezidentimiz tomonidan sohalarni takomillashtirish maqsadida bir qator qonun osti hujjatlar qaror va farmonlarni qabul qilinyotganligi ham sohalarni istiqbolli kelajagini rivojlanishiga turtki bo'lib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmonida quyidagi ustuvor vazifalar keltirib o'tilgan:

"Milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan sanoat

siyosatini davom ettirib, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravarga oshirish, sanoatning yetakchi tarmoqlari va iqtisodiyotni yanada liberallashtirish hamda transformatsiya jarayonlarini yakunlash, oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish dasturini amalga oshirish" vazifalari belgilab berilgan. Ushbu belgilab berilgan vazifalarni hal etishda qayta ishlash sanoati korxonalarini klaster tizimi asosida rivojlantirishning innovatsion asoslarini takomillashtirish hamda qayta ishlash korxonalarida klaster tizimidan samarali foydalanish imkoniyatlarini yanada kengaytirish maqsadga muvofiq bo'lib, buning uchun yangi zamonaviy yondoshuvlarni amaliyotga tatbiq etish talab etiladi.

Qolaversa, mamlakatimizdagi qayta ishlash sanoati korxonalarini klaster tizimi asosida rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlarini kengaytirish maqsadida olib borilayotgan yangi islohotlardan biri O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5853-sonli Farmoni joriy etilgan bo'lib, ushbu Farmonda quyidagi dolzarb vazifalar keltirib o'tilgan:

Mazkur Strategiyaning asosiy maqsadi qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat tarmog'ining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan islohotlarni yanada chuqurlashtirishda davlat siyosatini tubdan takomillashtirishga yo'naltirilgan bo'lib, ustuvor yo'nalishlaridan biri, qulay agrobiznes muhitini va qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish hisoblanadi. Mahsulotlarni daladan yakuniy iste'molchigacha yetkazib berish, ya'ni yig'ish, tashish, saqlash, qayta ishlash, qadoqlash va sertifikatlash xarajatlarining yuqoriligi qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari tomonidan olinadigan foydani kamaytiradi. Natijada esa, quyidagilarga erishiladi:

qishloq xo'jaligida o'rtacha mehnat unumdorligi 1,7 barobar oshadi;

qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash bo'yicha qo'shimcha 3,4 mln tonna quvvat yaratiladi;

mahsulotlarni qayta ishlash ko'rsatkichi 30 foizga etkaziladi (2030 yilga qadar eksport hajmi 20 mlrd AQSH dollariga yetkaziladi).

Bundan ko'rinadiki, qayta ishlash sanoati korxonalaridagi iqtisodiy samaradorlikni oshirishda 2030 yilga qadar amalga oshiriladigan Strategiyaning ahamiyati yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Qayta ishlash sanoati korxonalarini klaster tizimi asosida rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari bo'yicha bir qator xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli xil tadqiqot ishlari amalga oshirib kelinmoqda. Jumladan, Qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sanoati sohalarida klaster tizimidan samarali foydalanish, uni amaliyotga tatbiq etish, sanoat korxonalarini klaster tizimi asosida rivojlantirishning nazariy-uslubiy asoslari xorijlik olimlarning ishlarida tadqiq etilgan, jumladan A.Marshall, M.Porter, S.Rozenfeld, M.Joffrea, P.Marijn, L.Klerkx, W.Poczta, J.Sredzinska, M.Chenczke L.Ngoc va R.Andrienko singari dunyoning yetakchi olimlari bu borada ilmiy tadqiqotlar olib borganlar. Respublikamizdagi iqtisodchi olimlar Ch.Murodov, Sh.Hasanov, I.G'aniyev, A.U.Burxanov, B.T.Salimov, M.S.Yusupov va boshqalar tomonidan klaster tizimini takomillashtirish, qayta ishlash sanoati korxonalarida klaster tizimidan foydalanishning afzalliklari, agrosanoat tizimida klasterni rivojlantirish masalalari bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilgan. Biroq, tadqiqot ishlarida qayta ishlash korxonalarini klaster tizimi asosida rivojlantirish masalalari to'liq yoritilmagan, qayta ishlashga ixtisoslashgan xorijiy davlatlar tajribasi tahlil etilmagan hamda klaster tizimi asosida tashkil etilgan qayta ishlash korxonalarning faoliyati

doirasida ilmiy tadqiqot ishlari to'liq bajarilmagan.

MDX olimlaridan esa, P.A.Muxsinova yengil sanoat korxonalarini klaster tizimi asosida iqtisodiy samaradorligini oshirish borasida quyidagi ilmiy yondoshuvni e'tirof etadi. Uning fikriga ko'ra, klaster bu - mintaqa hududida texnik, ilmiy, texnologik, kadrlar va infratuzilmaviy aloqalarning o'zaro hamkorligidir.

Klaster usuli sanoat ishlab chiqarishini tashkil etishning boshqa usullariga nisbatan bir qator afzalliklariga ega. Birinchidan, o'z navbatida bu afzallik shundan iboratki, klasterli yondoshuv iqtisodiy rivojlanishning makroiqtisodiy tarkibiy qismiga katta ahamiyat beradi. Bundan tashqari, klaster yondoshuvi klasterning o'zini, korxonalar-klaster a'zolarini rivojlantirish uchun samarali vositalarni taklif etadi.

Yana bir iqtisodchi olim E.Karpichev tadqiqotlariga ko'ra, klaster tushunchasi bir tomondan har qanday murakkablik, ko'p tomonlama esa iqtisodiy hodisa bo'lib, keng maydonga ega tushuncha sifatida ta'kidlangan. Klasterni iqtisodiy jihatdan sanoatni birlashtiruvchi samarali iqtisodiy shakl sifatida belgilash ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish munosabatlarini rivojlantiradi. Iqtisodchi olimning tadqiqot ishida asosan klaster tizimi orqali sanoat korxonalarini innovatsion hamkorligini takomillashtirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar yoritilgan.

Shuning uchun ham biz tanlab olgan tadqiqot mavzusi dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish yangi imkoniyatlarini yaratib beradi.

Muallif tomonidan ishlab chiqilgan quyidagi 1-rasmda mamlakatimizdagi klaster tizimini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari aniq ko'rsatib berilgan.

1-rasm. Klaster tizimini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari.

Rasmdan ko'rinadiki, mamlakatimizda bugungi kunda klasterlar faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar tizimi mavjud emas, qonun bo'lmagan tizimda rivojlanish ham bo'lmaydi. Klasterlar faoliyatini tartibga soluvchi yagona milliy klasterlar uyushmasi ham mavjud emas, uyushma tashkil etilsa, klasterlar bilan bog'liq bo'lgan barcha muammolarni hal etishda yagona tashkilot sifatida faoliyat yuritadi va klasterlar faoliyatini istiqbolli rivojlanishiga xizmat qiladi. Klasterlarga yangi imtiyozlarni tatbiq etish, qayta ishlash sanoat va boshqa qator sohalarini rivojlanishiga yangi imkoniyatlarni yaratib beradi. Klasterlarni baholash reytingi ham mavjud emas, baholash reytingini joriy etish qoniqarsiz klasterlar faoliyatini aniqlash imkoniyatini beradi, natijada esa ushbu klasterlar faoliyatini qayta takomillashtirish choralari ishlab chiqiladi.

Yuqorida muallif tomonidan ishlab chiqilgan 1-rasmdagi zamonaviy yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiqdir. Ushbu zamonaviy yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish orqali qayta ishlash sanoati korxonalarini klaster tizimi asosida rivojlantirish bo'yicha juda katta yangi imkoniyatlar yaratib beriladi.

Jumladan, ushbu zamonaviy yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etilishi quyidagi natijalarni beradi:

- qayta ishlash sanoati korxonalarida zamonaviy klaster tizimi joriy etiladi;
- qayta ishlash sanoati korxonalarida raqamli texnologiyalar takomillashadi;
- klaster tizimiga doir bo'lgan milliy qonunlar ishlab chiqiladi;
- klaster tizimin tartibga solish tizimi aniq va soddalashadi;
- yagona milliy klaster uyushmasi tashkil etiladi va yagona boshqaruv tizimi yuzaga keladi;
- yangi imtiyozlar joriy etiladi;
- milliy baholash reytingi ishlab chiqiladi. Ushbu keltirib o'tilgan

yangi imkoniyatlar klasterlar faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, qayta ishlash sanoati korxonalarini klaster tizimi asosida rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga tatbiq etish doimo amalga oshirilishi lozimdir. Chunki, klasterlar doimo yangilanishni talab etadi. Klasterlarni o'z vaqtida yangilab borilmasa, korxonalarning iqtisodiy samardorligi yuqori natijalarni qayd eta olmaydi. Shuning uchun ham klasterlarni rivojlantirishda har doim zamonaviy yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etib borish muhim sanaladi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. 2022 yil 28 yanvar. -www.lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5853-son Farmoni. 2019 yil 23 oktabr. – www.lex.uz
3. П.А.Мухсинова "Развитие легкой промышленности региона на основе кластерного подхода" (на материалах Согдийской области Республики Таджикистан) дисс. на соиск. ученой степени к.э.н. Специальность 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством. (региональная экономика) – Душанбе, 2020. – с. 15.
4. Карпичев Евгений Владимирович "Механизмы управления инновационной кооперацией субъектов промышленных кластеров" дисс. на соиск. ученой степени к.э.н. Специальность 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами: промышленность, Санкт-Петербург, 2019. -с.13,49.

ЎЗНИ ВЕРТИЦИЛЛЕЗ ВИЛТ БИЛАН КАСАЛЛАНИШИДА ОРГАНИК ВА МИНЕРАЛ ЧИҚИНДИЛАРДАН ТАЙЁРЛАНГАН КОМПОСТЛАРНИНГ РОЛИ

Холикулов Шоди Турдикулович, қ.х.ф.д., профессор,
Абдумаликов Жасурбек Кучкарович, қ.х.ф.ф.д. (PhD),
Сайфуллаева Шахло Зафаровна, магистр,
Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети.

Аннотация. Мақолада парранда гўнги, фосфогипс ва сув омбори лойқасидан (ил) тайёрланган органо-минерал компостларнинг пахта вертициллёз вилт билан касалланишига таъсири ҳақида маълумотлар келтирилган. Минерал ўғитлардан, айниқса азотли ўғитлардан фойдаланиш ўзанинг вилт билан касалланишини оширади. Компонентларнинг ҳар хил нисбати бўлган гўнг ва компост алоҳида қўлланилиши билан ва NPK фонида барча кузатиш давларида ўзанинг вилт билан касалланишини сезиларли даражада камайтирди.

Аннотация. В статье приводятся данные о влиянии органо-минеральных компостов, приготовленных из птичьего помета, фосфогипса и ила, на заболеваемость хлопчатника вертициллезным вилтом. Применение минеральных, особенно азотных удобрений усиливает заболеваемости хлопчатника вилтом. Навоз и компосты с разными соотношениями компонентов при отдельном их внесении и на фоне NPK во всех сроках учета существенно снизили заболеваемости хлопчатника вилтом.

Annotation. The article present results on the effect of organo-mineral composts prepared from poultry manure, phosphogypsum and silt on the incidence of verticillium wilt in cotton. The use of mineral, especially nitrogen fertilizers increases the incidence of cotton wilt. Manure and composts with different ratios of components, when applied separately and against the background of NPK, significantly reduced the incidence of cotton wilt in all vegetation periods.

Кириш. Ўрта толали ўзада энг кўп тарқалган касалликлардан бири бу шубҳасиз вертициллёз вилт бўлиб у пахта ҳосилига катта зарар етказди. Вертициллёз сўлиш (вилт) – дунёнинг барча пахта етиштирувчи минтақаларида ўзанинг энг кўп тарқалган ва энг хавфли касалликларидан бири ҳисобланади [Ибрагимов П., 2014; Марупов А., 2003; Марупов А., Имонкулова М., Рахматов А., Ким Р., 2014; Сайдалиев Х., Халикова М., Мамарахимов Б., 2015]. Бир қатор илмий маълумотларига кўра, 2007-2008 йилларда Тошкент вилоятининг асосий майдонларида экилаётган ўза навлари вилт билан 18,4-35,8% гача зарарланган [Автономов В., Курбонов А., Ахмедов Д., Мухаммадиев А., Арипов А., 2015; Сайдалиев Х., Халикова М., Мамарахимов Б., 2015]. Пахтачиликда вилт касаллиги билан курашишнинг турли хил усуллари қўлланилади. Жумладан, биологик, кимёвий ва агротехнологик курашлар шулар жумласидандир. Лекин кўп йиллик тажрибаларнинг кўрсатишича, энг самарали усул – бардошли, юқори ҳосилли ва тола сифати юқори бўлган навларни яратишдир [П.Ибрагимов, 2014; Х.Сайдалиев 2015]. Бундан ташқари, органик ўғитлар, жумладан ярим чириган гўнг ва турли хил оргоноген компостлар ҳамда сидератлардан фойдаланиш ўзанинг вертициллёз вилт билан касалланишини сезиларли камайтиради [А.Марупов, 2014; Автономов В., Курбонов А., Ахмедов Д., Мухаммадиев А., Арипов А., 2015.]. Шунинг учун турли хил органо-минерал чиқиндилардан тайёрланган компостларни ўзани вертициллёз вилт билан касалланишига таъсирини ўрганиш долзарб масалалардан ҳисобланади.

Тадқиқот материаллари ва методлари. Ушбу мақсадда парранда гўнги, чучук сув ҳавзалари чўкиндиси ил ва Самарқанд кимё комбинати чўкиндиси фосфогипс асосида тайёрланган компостларни Нарпай туманининг оч тусли бўз

тупроқлари шароитида ўстирилган ўзани вертициллёз вилт касаллигига чалиниш даражасига таъсирини ўргандик. Дала тажрибалари 10 та вариантдан иборат бўлиб 4 та қайтариқда олиб борилди. Битта пайкалнинг эни 4,8 м, бўйи 50 м 240 м², умумий майдони, кузатув (ҳисоб-китоб) майдони эса 120 м² ни ташкил этди. Ҳар бир пайкалдан унинг боши, ўртаси ва охиридан 33х34х33 тузилма асосида 100 та модель ўсимликлар ажратилди ҳамда барча кузатиш ишлари ушбу ўсимликларда олиб борилди. Дала тажрибасида ўзанинг “Султон” нави 60х15х1 схемада экилди. Тупроқ механик таркиби ўрта қумоқ, ҳайдов қатламидаги гумус миқдори 1,21%, ялли азот 0,084%, ялли фосфор 0,126%, ялли калий эса 2,39 %, аммоний шаклдаги азот миқдори 11,4 мг/кг, нитрат шаклдаги азот миқдори 13,78 мг/кг, фосфор ва калийнинг ҳаракатчан шакли эса мос равишда 21,8 ва 190 мг/кг тупроқда эканлиги кузатилди. Компост компоненти сифатида ишлатилган табиий ҳолдаги парранда гўнги таркибида 38,87 % органик модда, 1,36% азот, 1,21% фосфор, 0,74% калий мавжудлиги аниқланди. Чучук сув ҳавзаси чўкиндиси ил таркибида бу моддала юқоридагига мос равишда 26,80; 0,47; 0,56 ва 0,30% ни ташкил этди. Фосфогипс таркибида эса ўртача 1,87-2,07% атрофида фосфор борлиги аниқланди.

1-жадвал.

Компост тайёрлашда компонентлар нисбати.

Компост рақами	Компост компонентлари, %		
	Товуқ гўнги	Сув омбори лойқаси (ил)	Фосфогипс
Компост-1	70	20	10
Компост-2	60	30	10
Компост-3	50	40	10